

Гречуха І.А.

ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ЛІТЕРАТУРНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ТА ОБДАРОВАНОСТІ В РАНЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Гречуха І.А. Дослідження розвитку літературних здібностей та обдарованості в ранньому юнацькому віці. У статті розглядається проблема розвитку літературних здібностей та обдарованості старшокласників. Літературні здібності розуміються як характерне поєднання психологічних властивостей, що сприяє успішному розвитку творчої особистості в умовах літературної діяльності. Описуються результати емпіричного дослідження особливостей розвитку літературних здібностей старшокласників та визначаються основні підходи до розроблення розвивальної програми і програми психологічної підтримки літературно обдарованих старшокласників.

Ключові слова: літературні здібності, обдарованість, ранній юнацький вік, рефлексія здібностей.

Гречуха И.А. Исследование развития литературных способностей и одаренности в раннем юношеском возрасте. В статье рассматривается проблема развития литературных способностей и одаренности старшеклассников. Литературные способности понимаются как характерное сочетание психологических свойств, что способствует успешному развитию личности в условиях литературной деятельности. Описываются результаты эмпирического исследования развития литературных способностей старшеклассников и определяются основные подходы к разработке развивающей программы и программы психологической поддержки литературно одаренных старшеклассников.

Ключевые слова: литературные способности, одаренность, ранний юношеский возраст, рефлексия способностей.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими практичними завданнями.

Дослідження творчої активності особистості школяра є однією з провідних проблем психолого-педагогічної науки. Творчість – норма розвитку дитини, яка притаманна їй із раннього віку. Кожному віковому періоду розвитку особистості властиві свої домінуючі форми творчої діяльності, які пов'язані із розвитком відповідних здібностей. Так, художні здібності в галузі літературної творчості, як довів Л.С.Виготський, найбільш виразно починають заявляти про себе в сензитивний для їх розвитку період – у підлітковому віці, а сягають апогею в юнацькі роки.

Останні дослідження і публікації, виділення невирішених питань загальної проблеми, якій присвячується стаття. Проблема розвитку дитячої обдарованості, в тому числі і літературної, розглядалася в роботах як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Так, перші дослідження розвитку дитячої літературної творчості проведені на початку ХХ століття і пов'язані з роботами Х. Гізе, В.С. Соловйова, І. Гауппа, В. Штерна, Л.С. Виготського. Своє продовження досліджувана проблема мала в 60-70-ті роки (П.І. Мазур, В.П.Ягункова та інші) та в 70-80-ті роки (Н.Б. Берхін, О.О. Мелік-Пашаєв, З.М. Новлянська та інші).

На сьогодні проблема залишається актуальною. Вагомий внесок у дослідження дитячої обдарованості та творчості вніс В.О. Моляко. Літераторів він відносить до

творців художнього типу. Відповідно ми можемо говорити про загальні якості та здібності, які характерні художньому типу, однак варто виділити і специфічні, що виокремлюють літературну творчість, з-поміж інших.

До основних (загальних) чинників обдарованості належать високі показники розвитку пізнавальних процесів (нестандартність сприймання, домінування дивергентного мислення тощо) та високий розвиток окремих особистісних рис (винахідливість, естетична чутливість тощо). Однак зводити обдарованість до арифметичної суми цих елементів неможливо, оскільки обдарованість становить неповторний ансамбль розвитку пізнавальних процесів, особистісних якостей, психічних функцій, їхню комплексність, системність [7]. До основних психологічних критеріїв діагностики обдарованості належать значні досягнення людини в діяльності, які різко виділяють її з-поміж контактного оточення [2]. Причому важливим є не лише врахування високих результатів у діяльності, але й якісної своєрідності її виконання у порівнянні з іншими людьми [1]. Б.М.Теплов в аналізі здібностей та обдарованості особливе місце відводить саме якісному, а не кількісному аналізу: «Основне питання повинне полягати не в тому, наскільки обдарована чи здібна певна людина, а в тому, яка обдарованість і які здібності цієї людини» [6, с. 28].

В.П. Ягункова, вивчаючи літературні здібності школярів, дає характеристику таких психічних властивостей, які пов'язані з особливостями сприймання дійсності, збереження в пам'яті, творчу її переробку і створення художніх образів та втілення цих образів в літературно-художню форму. Таким чином, основними складовими літературних здібностей є: поетичне сприйняття дійсності, гарна образна та емоційна пам'ять, художня спостережливість, образне мислення та творча уява, точна і наповнена художніми образами мова [8].

Аналізуючи літературну обдарованість, ми неодмінно її пов'язуємо зі здібностями. Як зазначає В.О. Моляко, на перше місце, поряд із іншими здібностями в літературі, ми відносимо здібність використання слова – як головного інструмента в літературній творчості. Тому, до специфічних особливостей в літературній творчості належить особливе володіння словом, відчуття слова, різноманіття у використанні слів, здатність до втілення різних композицій, створення різних словесних конструкцій – це і є головними складовими, ядром літературного таланту [4].

Варто відмітити й особливу чутливість, навіть гіперчутливість та сентиментальність людей, які займаються літературною творчістю. Вміння побачити, звернути увагу на деталі та малопомітні нюанси є фундаментом літературного процесу при написанні художнього твору. Важливу роль відіграють і вольові якості, фізична витривалість, терпіння, наполегливість. Творча праця письменників вимагає багато часу та зусиль, тому вимагає особливої підтримки та поцінування з боку оточуючих людей. Такими людьми для старшокласників є їх батьки, товариші по школі, вчитель літератури, керівник літературного гуртка чи факультативу.

Підсумовуючи сказане вище, варто зазначити, що становлення літературно обдарованих старшокласників детермінується їх віковими особливостями та особливостями розвитку літературних здібностей. Значний вплив має і соціальне оточення. Тому вивчення цих особливостей допоможе нам в аналізі дитячої літературної обдарованості та в розробці програми їх психологічної підтримки.

Формулювання цілей і постановка завдань статті. На основі теоретичного аналізу проблеми та емпіричних досліджень ми робимо спробу вирішення ряду

завдань. По-перше, встановити зв'язок між віковими закономірностями розвитку особистості старшокласників та розвитком літературних здібностей. По-друге, дослідити особливості розвитку літературних здібностей старшокласників. І, по-третє, намітити підходи до побудови програми психологічної підтримки літературно обдарованих старшокласників.

Виклад методу і результатів досліджень. Дослідники проблем розвитку здібностей наголошують на взаємозалежності та взаємозумовленості розвитку особистості та розвитку здібностей [1; 2; 4 - 7]. Розвиток особистості старшокласника відбувається через розвиток його здібностей. Саме в цьому віці когнітивна сфера старшокласників завершує перехід від конкретного до абстрактного мислення (Ж.Піаже), а пошук особистісної ідентичності стає першочерговим у розвитку старшокласника (Е.Еріксон). Емоційна сфера стає більш стабільною, а підвищений конформізм, притаманний підліткам, слабшає та поступово замінюється прагненням до самореалізації та індивідуалізації (І.С. Кон). Це період професійного самовизначення особистості та активного пошуку сенсу життя, що реалізується через процеси самопізнання та саморозуміння. Ці вікові передумови певним чином пояснюють прагнення старшокласників спробувати себе в літературній діяльності (ведення особистих щоденників, спроби віршування), або ж розвивати свої літературні здібності, якщо ці спроби були вдалими.

На основі проведеного теоретичного аналізу ми підходимо до розгляду *літературних здібностей* як характерного поєднання психологічних властивостей особистості, яке сприяє успішному розвитку творчої особистості в умовах літературної діяльності.

Дослідження особливостей розвитку літературних здібностей старшокласників, проведене нами, здійснювалося за допомогою методики вивчення динаміки здібностей (МВДЗ) О.Л. Музики. Покрокова рефлексія та самооцінка діяльності та вмінь, якими володіє досліджуваний, мисленнєвих дій та операцій, референтних осіб і характеру їх оцінок та особистісних якостей дозволить їй свідомо впливати на процес розвитку здібностей (в тому числі й літературних) та власної особистості.

З цією метою нами були проаналізовані особливості рефлексії здібностей літературно обдарованими старшокласниками на рівні:

- 1) рефлексії діяльнісного компонента літературних здібностей, що стимулювалися такими запитаннями: «Якими здібностями та вміннями ти володієш на даний момент? Зазнач ті, які на твою думку є важливими для оволодіння літературною діяльністю. Оціни ступінь їх важливості для тебе» та «Яких вмінь для підвищення ефективності літературної діяльності ти б хотів набути (розвинути)? Чому?»
- 2) рефлексії когнітивно-операційного компонента літературних здібностей, яка спрямовувалася питаннями: «Виділи окремі дії та операції (у тому числі мисленнєві) у найбільш вагомих для тебе вміннях. Оціни ступінь їх розвитку».
- 3) рефлексії референтного компонента літературних здібностей, що забезпечується питаннями, які допомагають встановити наявність психологічної підтримки з боку значимих осіб розвитку літературних здібностей старшокласників на момент проведення дослідження: «Назви людей із свого оточення, які оцінюють твої вміння та досягнення (у тому числі з середовища, що пов'язані із літературною діяльністю). Оціни важливість їх думки для тебе. Хто з цих людей пов'язаний з літературною

діяльністю» та «Назви тих людей, думку яких ти б хотів змінити про себе. Зазнач характер цих змін?».

- 4) рефлексії особистісно-ціннісного компонента літературних здібностей, що стимулювалися такими запитаннями: «Які особистісні якості тобі допомагають досягати успіху в літературній діяльності? Оціни ступінь їх розвитку. Які з цих якостей допомагають тобі ефективно займатися літературною діяльністю?» та «Які якості ти б хотів розвинути чи набути? Чому?»

Дослідження проводилося на базі загальноосвітньої школи I-III ступенів №26 м. Житомира. Вибірка становила 10 учнів 9-11 класів, в яких були досягнення в літературній діяльності (власні збірки літературних творів, перемоги в олімпіадах з української літератури, участь в конкурсах МАН тощо). Дослідницька гіпотеза ґрунтується на припущенні про те, що здатність рефлексувати творчі елементи в структурі літературних умінь та операцій, а також змістовно-емоційну оцінку процесу та результатів своєї літературної діяльності значимими особами свідчать про високий рівень розвитку літературних здібностей.

Діяльнісний компонент. Кількість умінь, які старшокласники виділяють під час проведення дослідження, коливаються від 4 до 10 (середній показник – 7). За ступенем важливості більшість умінь було оцінено у 7-10 балів, однак були виділені й такі уміння, що були оцінені в 2-5 бали та відмічено, що вони особливо не впливають на оволодіння та розвиток їх літературної діяльності. Такі показники дозволяють зробити припущення про те, що учні дійсно називали важливі для себе уміння. Переважали «уміння, які відображають процес написання літературного твору» («римувати», «передавати свої думки в художньому творі», «підбирати метафори, порівняння», «аналізувати події», «бачити красу», «красномовність»). Окрім того майже всі досліджувані відмічали особливості щодо розвитку окремих психічних явищ, таких як «гарна пам'ять», «розвинена уява», «критичність мислення», «логічність мислення», «зосередженість», «підвищений самоконтроль, самовладання», «спостережливість», «орієнтація в сучасному світі». Досліджувані виділяли і альтернативні уміння та діяльності, які не пов'язані з літературною діяльністю. Серед них були «грати на гітарі», «плавати», «співати», «підтримувати бесіду», «малювати». Що стосується прогностичного компоненту, то плани на майбутнє спрямовані на розвиток процесуальних умінь («описувати ситуації, дії героїв», «точно виражати свої думки у творі», «римувати», «розширити свій словниковий запас», «знати теорію літературознавства») та світоглядних («розбиратися в собі та в людях», «розвивати свій світогляд», «саморозвиватися»). Мотивація оволодіння цими вміннями: «це допоможе краще розкривати у творі психологію героїв», «надасть можливість писати різноманітні твори за жанрами», «для досягнення кращих результатів», «зробить твір цікавішим», «отримати повагу та визнання інших людей, їх розуміння», «можливість саморозвитку та самореалізації» тощо.

Операційно-когнітивний компонент. Зі списку вмінь обиралися найважливіше для досліджуваного вміння і визначалися дії та операції, які входять до його складу. Операціоналізація найважливіших вмінь у всіх досліджуваних була пов'язана з літературною діяльністю. Цікавим є той факт, що більшість відображували сам процес написання творів, із всіма його подробицями та ритуалами. Наприклад, одна із досліджуваних вибудувала такий ланцюг операцій та дій: «закритися від усього зовнішнього світу», «згадати певні події, пов'язані із сильними емоціями», «взяти на

руки кота», «уявити себе в ролі головного героя», «пірнути у глибину своїх роздумів». Цей приклад показує роботу досліджуваної на рівні зародження творчого задуму. Психологи та літературознавці відмічають, що однією з основних таємниць творчого процесу є момент раптового осягнення думки чи ідеї, що потім має змогу розвинути у літературний твір. До основних чинників виникнення творчого задуму належать: спостережливість та аналіз минулого досвіду; збирання матеріалу; процес «осягання», або, як називає П.В. Білоус, «момент істини». У наведеному прикладі цікавим є образ «кота на руках», який, за словами учениці, «допомагає налаштуватись на якусь особливу хвилю та пірнути у свої роздуми». Цей ритуал допомагає їй «уявити себе в ролі головного героя» та «пірнути у глибину своїх роздумів».

До найбільш повторюваних операцій та дій належать: «критичність мислення», «аналіз», «синтез», здатність «відгородитися від зовнішнього світу», «емоційність». За рівнем розвитку дій та операцій було оцінено у 7-10 балів, що може свідчити про позитивну самооцінку досліджуваних та важливість цієї діяльності в їхньому житті.

Референтний компонент. Більшість досліджуваних визначали досить вузьке коло референтних осіб (у середньому – 1-4 особи). До їх числа більшість відносили батьків (цікавим є той факт, що більшість називали лише «матір», «батько» як референтна особа був зазначений лише 1 раз) та однолітків / друзів, думка яких є найважливішою (7-10 балів). До умінь, які оцінюють референтні особи, належать: «виражати себе», «писати художні твори та вірші», «висловлювати свою думку», «підтримувати розмову», «здатність до експресії», тощо. У 4 із 10 досліджуваних зустрічається така референтна особа як «вчитель», «класний керівник», «вчитель літератури». Уміння, яке вони оцінюють, у всіх пов'язано із написанням художніх творів. Ступінь важливості є також високим 7-10 балів (середній бал - 9).

Побажання щодо зміни ставлення оточуючих переважно спрямовувалися на думку однолітків та батьків та стосувалися їх оціночних суджень («щоб друзі сприймали мене таким як я є», «правильно оцінювали», «адекватно критикували», «розуміли», «підтримували»). Це ще раз демонструє їх емоційну вразливість та потребу бути визнаним у своїй діяльності.

Особистісно-ціннісний компонент. Визначаючи особисті якості, які допомагають у досягненні успіху, досліджувані називали від 3 до 10 якостей, рівень розвитку яких оцінювали зазвичай високими балами (7-10 балів), однак були названі і такі, ступінь розвитку яких оцінювався низькими балами 1-5 балів («замкнутість», «справедливість», «рішучість», «зосередженість», «самоконтроль»).

Старшокласники найбільший акцент зробили на ті якості особистості, які певним чином відображають особливий стан людини, яка займається літературною творчістю: «мрійливість», «внутрішній спокій», «духовна витонченість», «особлива меланхолійність», «своєрідність», «висока чутливість» тощо. Однак присутні і мотиваційно-вольові якості («наполегливість», «цілеспрямованість», «пунктуальність», «зосередженість», «впевненість», «посидючість», «самоконтроль», «самовладання») та комунікативні якості («комунікабельність», «щирість», «співчутливість»). До якостей, які б досліджувані хотіли набути чи розвинути належать група вольових якостей: «посидючість», «уважність», «наполегливість», «впевненість». Причини таких змін вказують на бажання до самовдосконалення та саморозвитку.

На основі проведеного аналізу можна виділити деякі особливості розвитку літературних здібностей старшокласників. По-перше, це орієнтація досліджуваних на

спеціальні уміння та окремі дії та операції, які пов'язані із літературною творчістю (таких як: спостережливість, гарна пам'ять та уява, образне мислення, володіння словом, тощо). По-друге, особливо ціннісний підхід до літературної діяльності (високі бали за всіма компонентами, значимість цього виду діяльності). По-третє, орієнтація на те коло референтних осіб, яке задовольняє потребу у визнанні та поцінуванні (схвалюють або критикують їх творчі напрацювання, допомагають розвиватися, слугують прикладом до наслідування). По-четверте, спостерігаємо більш диференційований підхід в оцінці особистісних якостей досліджуваними, що виражається в оцінці власних досягнень. По-п'яте, старшокласники демонструють як і орієнтацію на власну активність («пишу для себе», відзначають прагнення до саморозвитку), так і на зовнішню підтримку в розвитку літературних здібностей (важлива є думка однолітків, вчителя літератури).

Висновки та подальші перспективи досліджень. Огляд наукової літератури з проблем розвитку здібностей дозволяє зробити висновок про взаємозалежність та взаємозумовленість розвитку особистості та розвитку здібностей. Розвиток літературних здібностей пов'язаний з процесами вікового розвитку. Узагальнення результатів теоретичного аналізу дає підстави для розуміння літературних здібностей як характерного поєднання психологічних властивостей особистості, яке сприяє успішному розвитку творчої особистості в умовах літературної діяльності.

Дослідження особливостей розвитку літературних здібностей старшокласників, які мають певні досягнення в цьому виді діяльності (публікація власних збірок чи окремих літературних творів, перемога в олімпіаді з української літератури, участь в конкурсах МАН тощо), показало їх здатність рефлексувати творчі елементи в структурі літературних умінь та операцій, а також їх здатність до змістовно-емоційної оцінки процесу та результатів своєї літературної діяльності значимими особами. Це може свідчити про високий рівень розвитку літературних здібностей досліджуваних старшокласників.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у розробці розвивальної програми (врахуємо специфіку розвитку окремих компонентів здібностей) та програми психологічної підтримки літературно обдарованих старшокласників.

Список використаних джерел

1. Дружинин В.Н. Психология общих способностей / В.Н. Дружинин. – СПб.: Питер, 2000. – 368 с.
2. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. – Житомир: Рута, 2006. – 320 с.
3. Кон И. С. Психология ранней юности / И. С. Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 255 с.
4. Кульчицкая Е.И., Моляко В.А. Сирень одарённости в саду творчества / Е.И. Кульчицкая, В.А. Моляко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2008. – 316 с.
5. Музика О.Л. Розвиток здібностей та обдарованості в процесі вікового розвитку особистості / О.Л. Музика // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості та обдарованості. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. В.О.Моляко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – Т.12, вип. 2. – С.142-148.
6. Теплов Б. М. Избранные психологические труды: в 2 т. / Борис Михайлович Теплов. – М.: Педагогика, 1985. – Т. 1. – 328 с.
7. Формування психолого-фізіологічної стійкості, профілактика стресів, розумових, емоційних та інших перевантажень обдарованих дітей і молоді, виховання у них патріотизму й

громадської позиції у процесі навчання та виховання: навчальний посібник: навч. посіб. / За ред. С. Д. Максименка, В. Ф. Москаленка. – К.: Купріянова, 2004. – 192 с.

8. Ягункова В.П. Формирование компонентов литературных способностей у школьников V класса / В.П. Ягункова // Вопросы психологии способностей. Сборник статей / Под ред. В.А. Крутецкого. – М.: Педагогика, 1973. – С. 175-214.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Druzhinin V.N. Psihologiya obschih sposobnostey / V.N. Druzhinin. – SPb.: Piter, 2000. – 368 s.
2. Zdlbnostl, tvorchlst, obdarovanlst: teorlya, metodika, rezultatsldzhen / Za red. V.O. Molyako, O.L. Muziki. – Zhitomir: Ruta, 2006. – 320 s.
3. Kon I. S. Psihologiya ranney yunosti / I. S. Kon. – M.: Prosveschenie, 1989. – 255 s.
4. Kulchitskaya E.I., Molyako V.A. Siren odarYonnosti v sadu tvorchestva / E.I. Kulchitskaya, V.A. Molyako. – ZHitomir: Vid-vo ZHDU im. I.Franka, 2008. – 316 s.
5. Muzika O.L. Rozvitok zdlbnostey ta obdarovanostl v protsesl vlvkovogo rozvitku osobistostl / O.L. Muzika // Aktualnl problemi psihologiyi: Problemi psihologiyi tvorchostl ta obdarovanostl. Zblrnik naukovih prats Institutu psihologiyi Im. G.S. Kostyuka APN UkraYini / Za red. V.O.Molyako. – Zhitomir: Vid-vo ZhDU Im. I. Franka, 2007. – T.12, vip. 2. – S.142-148.
6. Teplov B. M. Izbrannyie psihologicheskie trudyi: v 2 t. / Boris Mihaylovich Teplov. – M.: Pedagogika, 1985. – T. 1. – 328 s.
7. Formuvannya psihologo-flzlologlchnoYi stlykostl, proflaktika streslv, rozumovih, emotslynih ta lnshih perevantazhen obdarovanih dltey l molodl, vihovannya u nih patrlotizmu y gromadskoYi pozitslYi u protsesl navchannya ta vihovannya: navchalniy poslbnik: navch. posl. / Za red. S. D. Maksimenka, V. F. Moskalenka. – K.: Kupriyanova, 2004. – 192 s.
8. Yagunkova V.P. Formirovanie komponentov literaturnyih sposobnostey u shkolknikov V klassa / V.P. Yagunkova // Voprosyi psihologii sposobnostey. Sbornik statey / Pod red. V.A. Krutetskogo. – M.: Pedagogika, 1973. – S. 175-214.

Hrechuha I.A. Research of the development of literary skills and talent at the age of early adolescence. In the article the problem of the development of literary skills and talent of senior pupils is considered. The formation of literary gifted senior pupils is determined by their age characteristics and peculiarities of literary abilities. The creative work of pupils requires a lot of time and effort, and therefore requires special support and appreciation from the people around them. Such people for them are their parents, school mates, teacher of literature, a head of the literary study group or elective course. The results of the theoretical analysis of the problem give basis for understanding literary skills as characterized by combination of psychological personal features, which contributes to the successful development of creative personality in terms of literary activity.

The features of the development of literary skills of senior pupils have been empirically studied and a number of patterns have been found. These include the ability of pupils to reflect creative elements in the structure of literary skills and operation, and also their ability to meaningful and emotional evaluation of the process and results of their literary activity by referent persons. This may indicate a high level of literary skills of the persons tested.

The results of the study we will consider when developing training program and the program of psychological support of literary gifted senior pupils.

Keywords: *literary skills, talent, early adolescence, reflection of abilities.*